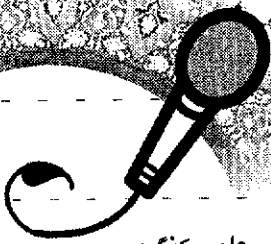

کنگره ابو الفتوح

فعالیت ها و انتظارات

در گفت و گو با حجة الاسلام و المسلمین مهدی مهریزی دبیر علمی کنگره

بینات، چگونه شد که پس از کنگره حضرت عبدالعظیم، به فکر برگزاری کنگره بزرگداشت ابو الفتوح افتادید.

مهدی مهریزی: طرح تجلیل از بزرگان ری در سال ۱۳۸۰ در دارالحدیث به تصویب رسید. در مرحله اول چهار شخصیت مطرح شد که برای شان بزرگداشت برگزار بشود، و هر کدام از این همایش ها هم با فاصله دو ساله صورت بگیرد. اولین مورد کنگره بزرگداشت حضرت عبدالعظیم بود که، در سال ۱۳۸۲ برگزار شد.

دومین بزرگداشت به ترتیب تاریخی مربوط به کلینی بود، لکن به جهت اینکه مرحوم کلینی در سال ۱۴۲۸ (برابر با ۱۳۸۶ ش)، هزار و یکصدمین سال وفاتش است، و دارالحدیث تصحیح کافی را، به شکل خیلی گسترده و مطلوبی شروع کرده، لذا بنا شد که بزرگداشت کلینی تأخیر بیفتد تا هم کارهای دارالحدیث آماده چاپ شود و هم مقارن هزار و یکصدمین سال وفات ایشان باشد. بعد به جهت شخصیت قرآنی ابو الفتوح، ترجیح داده شد که بزرگداشت ایشان مقدم شود.

بدین ترتیب در سال ۱۳۸۲ کنگره حضرت عبدالعظیم برگزار شد. الان هم در سال ۱۳۸۴، کنگره ابو الفتوح برگزار می شود، و پیش بینی ما این است که برای سال ۸۶ کنگره کلینی صورت بگیرد که البته آن کنگره به جهت شخصیت کلینی با گستردگی بیشتر و به صورت بین المللی خواهد بود.

بینات، اهمیت و جایگاه تفسیر ابو الفتوح در میان تفاسیر دیگر چگونه است.

مهدی مهریزی: اهمیت تفسیر ابو الفتوح در واقع به ویژگی های این تفسیر برمی گردد. این تفسیر نخستین تفسیر فارسی شیعی است که تا الآن چاپ شده، گر چه تفسیر فارسی دیگری هم

قبل از آن نوشته شده است، اما تفسیری که بارها چاپ شده و مطرح بوده، این تفسیر است. به نظر ویژگی‌های تفسیر ابوالفتح رازی در پنج محور قابل بیان است:

اول اینکه ایشان اهتمام کرده به عمومی سازی معارف قرآنی و این چیزی است که برخی شخصیت‌ها در طول حیاتشان داشتند. شخصیت‌های شیعی ایرانی که در جهان عرب بودند مجموعاً با زبان عربی می‌نوشتند و مخاطبشان هم همان زبان می‌فهمیدند، چه خواص بودند چه عوام. اما در داخل ایران این کار را تنها چند شخصیت به خوبی انجام دادند. در حوزهٔ قرآن - اگر نگوییم اولین نفر - شاید از شخصیت‌های بارزی که تلاش کردند معارف قرآنی عمومی بشود، ابوالفتح رازی باشد، چنانکه خودشان هم در مقدمه آوردند که: جماعتی از من درخواست کردند تفسیری بنویسم، چون دیدم زبان فارسی نفعش و فایده‌اش بیشتر است، از این رو مقدمه داشتم. لذا تفسیر عربی که می‌خواهد بنویسد که ظاهراً هم به انجام نرسیده، در واقع در مرحلهٔ دوم قرار می‌دهد. اینکه این معارف عمومی شود تا همهٔ مخاطبان بتوانند بفهمند، همان کاری است که به نظر می‌رسد در دورهٔ صفویه علمای عصر صفوی دربارهٔ حدیث انجام دادند. در مورد عمومی سازی معارف حدیثی آقا جمال خوانساری، آقا رضی خوانساری، علامهٔ مجلسی و پدر مجلسی، شخصیت‌هایی بودند که در حوزهٔ حدیث به عمومی کردن دانش حدیث همت کردند. چنانکه هم مرحوم امام خمینی (ره) در عمومی کردن مطالب عرفانی و فلسفی سهم بسزایی داشت.

به هر حال این اولین ویژگی‌ای است که این تفسیر دارد و شاهدش هم این است که از گذشته تا به حال مورد توجه بوده است و آن طور که در یکی از مقالات خبرنامه آمده الان ۵۴ نسخه از آن در کتابخانه‌های ایران شناسایی شده و این نشان دهندهٔ آنست که در دوره‌های مختلف مطرح بوده است. در حالی که از برخی تفاسیر فارسی ۶-۵ نسخه یا، ۸-۷ نسخه مانده است، حتی مثل تفسیر طبری و تفسیر کشف الاسرار میدی.

در این یک صد ساله اخیر هم داشتن چهار چاپ مختلف نشانهٔ توجه به این تفسیر است: چاپ رحلی با مقدمهٔ علامهٔ قزوینی، چاپ ده جلدی که مرحوم الهی قمشه‌ای تصحیح کردند، چاپ دوازده جلدی که مرحوم شعرانی با پاورقی‌های فراوان چاپ کردند. و چاپ بیست جلدی که اخیراً بنیاد پژوهش‌های آستان قدس تصحیح و چاپ کرده است.

نکتهٔ دوم جایگاه حکایات و قصص در این تفسیر است، برخی این را ارتباط می‌دهند به شخصیت فردی ابوالفتح، که چون اهل وعظ و منبر بوده و خیلی به این چیزها پرداخته است، به هر حال پرداختن به حکایات و قصه‌ها با توجه به این که ایشان می‌خواست این را برای عموم

شیعیان بنویسد قابل توجه است .

ویژگی سوم جامعیت ابوالفتوح است وی اهل فنون و علوم مختلف بوده و آنها را در تفسیر انعکاس داده است، فقیه بوده لذا مباحث زیادی در این زمینه مطرح کرده، متکلم بوده و مباحث کلامی زیادی را در تفسیر آورده، به هر حال این هم یکی از نکاتی است که در این تفسیر دیده می شود .

نکته چهارمی که در مورد این تفسیر می توان گفت مرآورده هایی است که وی با علمای اهل سنت داشته است، مرآورده ایشان با زمخشری در منابع تاریخی منقول است . و ظاهراً در آن زمان تفسیر کشاف هنوز نوشته نشده و یا به دست ایشان نرسیده است .

نکته پنجم این است که با اینکه عصر ابوالفتوح، عصر منازعات خیلی شدید و غلیظ شیعه و سنی است، اما در این تفسیر بازتاب ملایمی پیدا کرده، به تعبیر امروزی رویکرد تقریبی اش بر رویکرد منازعات غالب است . لذا پرداختن به آراء فقهی مذاهب مختلف و تجلیل هایی که از صحابه دارد، و روایت های زیادی که از پیامبر (ص)، از طریق اهل سنت نقل کرده، نشان دهنده این است که نمی خواسته وارد منازعات آن روز بشود . به هر حال اینها مجموعه ویژگی هایی است که این تفسیر را از تفاسیر دیگر ممتاز می کند .

بنیاد، اهمیت سایر تألیفات ابوالفتوح چه مقدار است و آیا کنگره به آنها هم پرداخته است؟

مهدی مهریزی: برای ابوالفتوح غیر از تفسیر، چهار - پنج اثر دیگر ذکر شده که من ابتدا آنها را نام می برم و سپس فعالیت های کنگره را در رابطه با آنها توضیح می دهم . ایشان غیر از این تفسیر کتابی دارد در شرح شهاب الاخبار، که تقریباً مسلم است که مال ایشان است، ولی در دسترس نیست . دو تا رساله دارد که تقریباً می شود گفت رمان هایی است که مباحث امامت را مطرح کرده: یکی رساله یوحناست و یکی رساله حسنیه به فارسی . رساله یوحنا را گفته می شود یک نفر مسیحی که مسلمان شده بود در مورد مذاهب مختلف تحقیق کرده بود تا به مذهب شیعه رسیده، و مرحوم شیخ ابوالفتوح آن را به صورت یک رمان در آورده است، که بحث های شیعی را در آن قالب مطرح کرده . البته این را به ایشان نسبت دادند و یکی هم رساله حسنیه است که آن هم باز جریان گزارش کنیزی است که کافر بوده و مسلمان می شود و بعد در مورد مذاهب مختلف جست و جو می کند، تا به مذهب شیعه می رسد . این رساله چاپ شده، یکی دو تا مقاله هم در کنگره در مورد این رساله و انتسابش به ابوالفتوح وجود دارد .

یک کتاب دیگر هم باز به ایشان منسوب است که عده‌ای آن را نفی کردند و تعداد کمی هم اثبات کردند به نام تبصرة العوام. چون برخی از این رساله‌ها نسبتشان به ابوالفتوح روشن نیست و برخی نیز در دسترس نبود. لذا کنگره در این حوزه وارد نشده، جز اینکه مقالاتی را سفارش داده در مورد انتساب اینها به مرحوم ابوالفتوح ولی مستقیماً وارد نشدیم، و محور کارمان را ابوالفتوح قرار دادیم.

بینات، شاخصه‌ها و نکات برجسته شخصیت و زندگی ابوالفتوح را در چه چیزهایی می‌بینید؟ مهدی مهریزی: در مورد شخصیت ابوالفتوح هم چند نکته مطرح است. یکی شخصیت علمی وی بوده که در علوم زمان خویش مثل حدیث، فقه و کلام متبحر بوده، جنبه دوم شخصیت ایشان همان حیثیت اجتماعی بوده که اهل وعظ و مراوده با مردم و رفت و آمد بوده. نکته سوم شخصیت ایشان هم در واقع پرهیز از دامن زدن به منازعاتی است که در عصر خودش رایج بوده است. تا جایی که می‌گویند خیلی از مساجد و پیش نمازهایشان چه شیعه و اهل سنت به این اختلاف‌ها دامن می‌زدند.

عصر ابوالفتوح از دوره‌های بحرانی شیعه و اهل سنت بوده ولی ایشان پرهیز کرده، از اینکه این منازعات را برجسته کند یا خودش دامن بزند. در تفسیر هم، در عین حالی که درباره جایگاه اهل بیت (ع) و مباحث مربوط به شفاعت و مباحث زیاد دیگری که جزو معتقدات شیعی، بحث‌های فراوانی دارد، اما در عین حال به اختلاف و تحریک کردن دامن نزده، در حالی که زمان هم زمانی بوده که منازعاتی مطرح بوده و اثر هم فارسی بوده یعنی اگر می‌خواست اینکار را در بین شیعیان ترویج کند خیلی بستر خوبی بود، ولی دامن نزده است.

به نظر من این سه ویژگی شخصیت ایشان است. البته در کنار این‌ها بحث‌های ادبی و تسلط به زبان فارسی هم مطرح است، که در این زمینه هم مقالات زیادی داریم. ۵-۶ مقاله در مورد نثر تفسیر و استفاده از ضرب‌المثل‌های عامیانه در مجموعه مقالات کنگره به چاپ رسیده است.

بینات، چه کسانی روی شخصیت ایشان تأثیر داشتند؟

مهدی مهریزی: در میان اساتیدش افراد برجسته و سرشناسی مطرح نیست. وی نزد شاگردان شیخ طوسی تلمذ کرده است. البته در برخی جنبه‌های زندگی ابوالفتوح نکات تاریک و کاویده نشده

فراوان هست. وقتی سال فوت و ولادتش معلوم نشده و تنها این مقدار معلوم است که اواخر قرن پنجم متولد شده و نیمه دوم قرن ششم از دنیا رفته است، بقیه مسائل جای خود دارد.

بینات، روزگاری که ابوالفتوح در آن می زیسته، چه خصوصاتی داشته است؟

مهدی مهریزی: در مورد روزگار ابوالفتوح سه نکته مطرح است: یکی اینکه مرکزیت علمی شیعی، از قم و ری به بغداد منتقل شد. در این دوره شخصیت های برجسته شیعی اندک اند و تنها شخصیت های برجسته ابوالفتوح، شیخ متجب الدین و ابن شهر آشوب اند.

نکته دوم و سوم اینکه آن زمان عرصه منازعات سیاسی و مذهبی بود. سه گروه حنفی ها، شافعی ها و شیعه در این دوره و در این شهر زندگی می کردند و جمعیتشان هم نسبتاً قابل توجه بود. تقسیم بندی های جغرافیایی، برخوردها، خرابی ها، کشت و کشتارهای زیادی هم در این دوره صورت گرفته است.

از نظر سیاسی هم دوره ای است که گفته شده بعد از اینکه طغرل خان مغول از دنیا رفت، جانشین هایش اختلاف جدی داشتند.

خلاصه اینکه، این دوره، یک دوره افول است برای ری، هم از نظر سیاسی اوضاع آشفته است، هم از نظر مذهبی منازعات بسیار زیادی وجود دارد، و هم از نظر اینکه رونق بحث های حدیثی و فقهی از قم منتقل می شود. در اهل سنت هم در این دوره شخصیت های برجسته اندک اند. در حالی که قبل از آن اهل سنت شخصیت های زیادی داشتند.

بنابراین سه نکته عمده در این دوره برای منطقه ری و عصر ابوالفتوح وجود دارد. بازتاب اینها در زندگی ابوالفتوح ابن بوده که ابوالفتوح اولاً به دربار و حکومت نزدیک نشد. چنانکه در منازعات مذهبی هم سعی کرد که بدان دامن نزنند و حتی آن را تلطیف کند.

بینات: در مورد تفسیر ابوالفتوح و سایر آثار ایشان چه شخصیت هایی کار کرده اند؟

مهدی مهریزی: در این یکصد ساله اخیر سه شخصیت در مطرح کردن این تفسیر نقش داشتند، به ترتیب تاریخی یکی مرحوم قزوینی است که فوتش در سال ۱۳۶۸ قمری است. ایشان درباره خود تفسیر، سبک ادبی آن در آخر چاپ اول پنج جلدی رحلی که ملک الشعرای بهار تصحیح کرده به تفصیل سخن گفته، که این در شناساندن تفسیر خیلی سهیم بوده است. دیگری مرحوم شعرانی است که چاپ ۱۲ جلدی با حواشی ایشان چاپ شده و غیر از آن

کتاب نثر طبری یا دائرة المعارف لغات قرآن مجید که در واقع یک راهنمای موضوعی برای تفسیر ابوالفتوح است، توسط مرحوم شعرانی تدوین شده است. و سوم هم مرحوم دکتر عسکر حقوقی است که بیشترین کار را انجام داده و سه جلد با عنوان «تحقیق در تفسیر ابوالفتوح» تهیه کرده، که یک جلد آن پایان نامه دکترایش بود.

منتهی این سه جلدی که چاپ شده تنها بخش‌هایی از این تفسیر را مطرح کرده است. خود ایشان در مقدمه انگیزه‌هایش را بیان کرده و انصافاً هم کار خیلی خوبی کرده، هم توانسته در یک جلد استخراج احادیث و اخبار بکند، و قصص و حکایات هم در یک جلد، و یک جلد هم معرفی سبک و سیاق این تفسیر است که پایان نامه‌اش بوده است.

به نظر می‌رسد این افراد بیشترین تأثیر را گذاشته‌اند. در این دوره اخیر هم چاپ جدید بنیاد پژوهش‌های آستان قدس که با تصحیح دکتر یاحقی و دکتر ناصح انجام شده و زحمات زیادی را متحمل شده‌اند، تأثیرگذار بوده است.

بینات، چه تفاسیر و شخصیت‌هایی بر ابوالفتوح تأثیر داشته و یا از تفسیر وی متأثرند و یا از

شاگردان ایشان محسوب می‌شوند؟

مهدی مهریزی: در مورد تأثیر پذیری آن گفته شده که از سه تفسیر قطعاً استفاده کرد: یکی تفسیر طبری که به زبان فارسی بوده، یکی تفسیر ثعلبی که خیلی از روایات را از آن گرفته، یکی هم تفسیر تبیان شیخ طوسی. این سه تفسیر اثر فراوانی در تدوین این تفسیر داشته است. تأثیر گذارش، در تفسیر گارز خیلی برجسته و روشن است و غیر از آن در تفسیر فخر رازی و همین طور تفسیر منهج الصادقین هم خیلی تأثیر داشته است. در تفاسیر دیگر هم گفته شده، لکن محل بحث است، بیشترین چیزی که خودش را نشان داده در تفسیر گارز است، در تفسیر فخر رازی یکی از اساتید این رشته آیت الله معرفت می‌گویند مقایسه کردیم و دیدیم در مواضع زیادی این تأثیر پذیری بوده و همین طور در منهج الصادقین.

در مورد شاگردان ابوالفتوح هم باید عرض کنم که از چند نفر به عنوان شخصیت‌های برجسته نام می‌برند یکی شیخ منتجب الدین که معروفیتش بیشتر به کتاب الفهرست است و دیگری ابن شهر آشوب است، ابن شهر آشوب و شیخ منتجب الدین کتاب‌هایشان در واقع مکمل کتاب شیخ طوسی به شمار می‌آید. یعنی شیخ طوسی که فهرست را نوشت و آثار شیعه را معرفی کرد، این دو نفر آن را تکمیل کردند.

بنابراین شیخ منتجب الدین و ابن شهر آشوب از شاگردان ابوالفتوح بودند. غیر از این دو نفر یکی از فرزندانش به نام تاج الدین محمد که از شخصیت‌های علمی بوده از شاگردانش بوده است، به جز این‌ها چند نفر دیگر هم هستند که معروفیت آنها مثل ابن شهر آشوب و شیخ منتجب الدین نیست. شیخ منتجب الدین در آثارش زیاد به این مسأله اشاره می‌کند. ابن شهر آشوب هم از ایشان اجازه روایت داشته است، مثل: ابوطالب نصیرالدین عبدالله بن حمزه طوسی، صفی الدین ابومحمد حسن بن ابی بکر بن سیار الحیروی، عماد الدین ابوالفرج فرزند قطب الدین راوندی و شریف شرف شاه بن محمد بن حسین بن زیباره اخطسی از سادات آل زیباره نیشابور بوده است.

بینات، دبیر خانه کنگره تا کنون چه فعالیت‌هایی انجام داده است.

مهدی مهریزی: فعالیت‌های کنگره را می‌توان در چند بخش تقسیم کرد یکی آثار مکتوبی است که کنگره چاپ می‌کند. دوم خبرنامه‌هایی است که جهت اطلاع رسانی و بسترسازی علمی منتشر می‌شود. سوم ویژه‌نامه مجلاتی است که قول مساعد دادند که در کنگره ارائه بدهند و چهارم لوح فشرده ای (CD) است که کلیه آثار را می‌خواهد منعکس کند.

در بخش اول که آثار مکتوب و در واقع تولیدات کنگره است، ما ۲۰ جلد کتاب را آماده کردیم که الحمدلله چاپ شده و در روز کنگره هم به نمایش در می‌آید و توزیع هم می‌شود. این ۲۰ جلد، ۴ جلدش مجموعه مقالات است. چیزی حدود ۴۴ تا مقاله از حدود ۸۰-۷۰ مقاله‌ای که به کنگره رسیده انتخاب شده و در چند موضوع دسته بندی شده که دو جلدش روش تفسیری است، یعنی مقالاتی که به ویژگی‌های تفسیر از جنبه‌های مختلف پرداخته، یک جلد مباحث کلامی در تفسیر ابوالفتوح است و یک جلد هم مباحث مختلف، مثل عرفان، اصول، فقه و... است. این ۴ جلد مجموعه مقالات است. ۳ جلد شناختنامه ابوالفتوح است که آنچه در گذشته، درباره ابوالفتوح، چه در ضمن کتاب‌ها، چه به صورت مقاله بوده، گردآوری شده است، کتاب مرحوم عسکر حقوقی هم تصحیح شده، ارجاعاتش درست شده، و صفحه آرایی جدید شده است. سه جلد نمایه موضوعی و فهرس است بوده که ما برای این تفسیر براساس چاپ ۲۰ جلدی آستان قدس در آوردیم. البته همکاری محققان بنیاد پژوهش‌ها و برخی دوستان در قم در به ثمر رساندن این کار سهیم بوده‌اند. از این سه جلد یک جلد کار جدید است که نمایه موضوعی است. دو جلد دیگر همان فهرستی است که خود بنیاد در آورده بود و در هر جلد بود، که ادغام و تصحیح و

تکمیل آنها انجام شده است. از این دو جلد اشعار را یک جلد کردیم چون حجمش زیاد بود، اشعار فارسی و عربی. فهرست اعلام و واژه‌ها و غیره هم یک جلد شده است. دو جلد هم حواشی مرحوم شعرانی است که با آمدن چاپ جدید بنیاد، آن چاپ تقریباً مورد فراموشی واقع شده بود، با اینکه توضیحات ارزشمند علمی در آن است. به چاپ‌های جدید هم ارجاع شده است. درباره ابوالفتوح پایان‌نامه‌های زیادی نوشته شده، آن مقداری که ما پیدا کردیم ۱۲ - ۱۳ پایان‌نامه است. لذا گزارشی از این پایان‌نامه‌ها و استخراج مقاله‌های نسبتاً تحلیلی و توصیفی که مجموعش یک جلد به عنوان تفسیر پژوهی عرضه می‌شود. یک جلد هم مأخذ شناسی ابوالفتوح و تفسیر است، که مأخذ شناسی توصیفی است از آنچه که درباره ابوالفتوح یا تفسیر ایشان نوشته شده است. ۲ جلد هم بازنویسی داستان‌های قرآنی بوده که در تفسیر ابوالفتوح آمده و برای مخاطبان جوان بازنویسی شده، داستان ۳ تا از پیامبران؛ حضرت نوح، حضرت یوسف و حضرت ابراهیم، آن قسمت‌هایی که جنبه اخلاقی داشته کنار هم آمده، مقداری دستکاری داخل متن شده، برخی از واژه‌ها جابجا شده که برای خواننده امروزی قابل فهم باشد. این دو جلد در قطع رقعی است و یک جلد هم زندگی‌نامه ابوالفتوح. این مجموعه ۲۰ جلدی است که تولید شده است

بخش دوم، خبرنامه است که هم برای اطلاع‌رسانی و هم بستر سازی علمی است که ۴ شماره پیش‌بینی شده بود، ۳ تایش تا حالا چاپ شده و چهارمین شماره هم در روز مراسم توزیع می‌شود که گزارشی تفصیلی است از کل فعالیت‌ها. ان شاء الله.

بخش سوم، مجلاتی است که قول مساعد دادند که ویژه‌نامه‌ای را منتشر بکنند، با ۴ مجله صحبت شده و امیدواریم به عهدشان وفا کنند: مجله بینات، مجله آینه پژوهش، مجله پژوهش‌های قرآنی در مشهد و مجله علوم حدیث. منتهی مجله علوم حدیث به بخش‌هایی می‌پردازد که صبغه حدیثی دارد یعنی در واقع محور، تفسیر اثری است با یک نوع نگاه و نگرش به تفسیر ابوالفتوح.

کار چهارمی که انجام شده، این است که تفسیر ابوالفتوح با آن ۲۰ جلد تولیدات در قالب یک یا دو CD ان شاء الله در روز مراسم توزیع و اهدا می‌شود.

این کار هم با مشارکت مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی انجام شده، کار برنامه نویسی و نیز بردن روی CD برعهده آن‌ها بوده است.

زمان برگزاری کنگره ۲۶ آبان ماه است، که روز وفات حضرت عبدالعظیم (ع) است. مراسم هم یک روزه در دو نوبت صبح و بعد از ظهر در شهر ری، در تالار شیخ صدوق که

جنب دانشکده علوم حدیث است برگزار می شود.

بینات، از برگزاری این کنگره چه آثار و نتایجی را انتظار دارید؟

مهدی مهریزی: در ذهنمان بوده که اولاً میراث گذشتگان را باید احیا کرد زیرا اگر ما بخواهیم کار جدید انجام بدهیم بدون توجه به کارهای گذشته و میراث گذشته نمی توانیم به خوبی پیش برویم.

دوم اینکه معتقدیم تا کارهای فردی در معرض تأملات و آراء جمعی قرار نگیرد ابتر است. یعنی اگر دانش بخواهد رشد کند دو ضلع دارد یکی تأملات فردی. دوم این که این تأملات فردی در معرض تضارب آراء قرار بگیرد. همایش ها و کنگره ها این فضا را ایجاد می کند یعنی افرادی که در زمینه های مختلف فکر کردند لا اقل باعث می شود این حرف ها کنار هم قرار بگیرد. اگر همه در روز مراسم عرضه نشود ولی کنار هم قرار گرفته است. مثلاً اگر کسی گفته ابوالفتح از تفسیر ثعلبی تأثیر پذیرفته و دیگری گفته پذیرفته اینها کنار هم می آید و در معرض داوری قرار می گیرند، این هم یک جنبه بود، که در ذهن ما بود.

نکته دیگر پرداختن به منهج های تفسیری است که در شیعه خیلی کم کار شده است، ما می خواستیم بابتی باز بشود که منهج های تفسیری مفسران شیعه مورد توجه قرار بگیرد. در ایران کنگره طبری برگزار شد با اینکه شیعی نبود. کارهای زیادی هم انجام شد، و شایسته است که به مفسر قدیمی شیعی فارسی نویسی که در خیلی زمینه ها سبقت داشته است پرداخته شود.

نکته چهارم که در ذهن ما بوده، خود این تأثیر و تأثرهایی است که این تفسیر داشته و در قالب این بحث ها خودشان را نشان داده است.

فکر می کنیم تا حدودی به این چهار مطلبی که دنبالش بودیم دست یافتیم، گرچه نکات مبهمی، که یک سری کارها و مطالعات تاریخی جدی می طلبد، هنوز نتوانستیم به آنها پردازیم پردازند مثل زوایای دقیق عصر ابوالفتح، شخصیت هایی که در ایشان مؤثر بودند، جنبه های شخصیتی زندگی ایشان. اینها همه از بحث های جدی است که ما متأسفانه آن مقداری که مطلوب بود و در ذهنمان بود نتوانستیم به آنها پردازیم. امیدواریم این کنگره باعث بشود که افراد به آنها پردازند.

بینات، با تشکر از فرصتی که در اختیار نشریه بینات قرار دادید. از خداوند متعال برای حضرت عالی

و سایر دست اندرکاران کنگره توفیق طلب می کنیم.